

דף שבועי

בס"ד

פרשת וירא, תשפ"ה, מספר 1593

כד שמן קטן, נס גדול ואיש א-לוהים קדוש (מל"ב ד:א-ז)

יעל שמש

אף מחיה את אותו הבן. שני הסיפורים מציגים את האישה כזכאית לעזרת הנביא, אף שבסיפור נס כד השמן האישה עצמה מעידה על זכאותה ("עבדך הִיָּה יָרָא אֶת ה'", ד:א), ואילו בסיפור לידתו של בן השונמית והחייאתו מעידים על כך המספר, באמצעות פרטי העלילה, וכן אלישע, המבקש לגמול לאישה על חסדה, ושואלה: "הֲנָה חָרַדְתָּ אֵלַינוּ אֶת כָּל הַחֲרָדָה הַזֹּאת מֵהַ לַעֲשׂוֹת לָךְ?" (ד:ג). גם סגירת הדלת כתנאי לביצוע הנס משותפת לשני הסיפורים (ד:ד; ד:כא, לג). בין הסיפורים יש גם קישורים סגנוניים ולשוניים: שאלת אלישע "מֵהַ לַעֲשׂוֹת לָךְ?", המופנית לשונמית (ד:ג), וכן שאלתו "וּמֵהַ לַעֲשׂוֹת לָהּ", המופנית לגיחזי (ד:ד), הן חזרה כמעט מדויקת על שאלתו לאלמנה: "מֵהַ אַעֲשֶׂה לָךְ?" (ד:ב). דברי השונמית "הֲנָה נָא יַדְעָתִי" (ד:ט) מזכירים את דברי האלמנה: "וְאֵתָהּ יַדְעָתִי" (ד:א). מבחינה לשונית בולט בשניהם השימוש בארמיזם שבתוספת היו"ד בפנייה לנוכחת: "לכִּי" (ד:ב), "שכנכִּי" (ד:ג), "נשיכִּי" (ד:ז) ו"בניכִּי" (ד:ז) בסיפור הראשון; "אתִּי" (ד:טז, כג), ו"הלכתי" (ד:כג) בסיפור השני.

סמיכות הסיפור על השונמית, המסתיים בהחייאת בנה, לסיפור הנס של כד השמן יוצרת אנלוגיה בין מעשי הנס של אלישע למעשי הנס של אליהו, שהרי אף לסיפור החייאת בן הצרפתי על ידי אליהו קדם סיפור שנאמר בו: "כִּד הַקֶּמַח לֹא כָלְתָה וַצַּפַּחַת הַשֶּׁמֶן לֹא חָסַר כְּדָבָר ה' אֲשֶׁר דָּבַר בְּיַד אֱלֹהֵינוּ" (מל"א יז:טז). אולם במל"א י"ז נס הקמח והשמן נעשה לאותה אישה שאליהו החיה בהמשך את בנה, וניתן לראות בשני האירועים שתי סצנות בסיפור אחד, ואילו כאן מדובר בשתי נשים שונות ובשני סיפורים נפרדים, אם כי מקושרים היטב.

סיפור נס כד השמן הוא הראשון במחזור סיפורי אלישע המספר על נס ישועה לפרט – אלמנת אחד מבני הנביאים, ובניגוד לקודמו, אין לו משמעות לאומית או פוליטית. לאחר סיפור המציג את אלישע כפועל במישור הלאומי ומסייע לשלושה צבאות – צבא ישראל, צבא יהודה וצבא אדום – במלחמתם במואב (פרק ג), המבט מופנה אל המישור הפרטי. מתברר שאלישע אינו בוחל בקטנות, בסיוע למשפחה אחת בישראל – לאלמנת אחד מבני הנביאים ולשני בניה היתומים.

הסוג הספרותי

סיפורי אלישע הם הדוגמה הקדומה ביותר בתולדות ספרות ישראל לסיפורי קדושים, כלומר, סיפורים המבטאים הערצה כלפי הגיבור הסיפורי, ובאים לרומם

ההפטרה לפרשת וירא פותחת בסיפור נס כד השמן שחולל אלישע למען אלמנת אחד מבני הנביאים. מדובר בסיפור קצר בן שבעה פסוקים שהוא חלק ממחזור סיפורי אלישע. החוקרים שעסקו בסיפורי אלישע כיצירות אומנות נטו להתמקד בסיפורים הארוכים שבקובץ (בייחוד מל"ב ד:ח-לז ומל"ב ה) ולהזניח את סיפורי הנס הקצרים, הנתפסים כפשוטים ולא מפותחים.¹ לדעתי, תפיסה זו מוטעית. באמצעות ניתוח של סיפור קצר אחד, הסיפור על נס כד השמן, אני מבקשת להראות על דרך ההדגמה, שמדובר בסיפורים בעלי רמה אומנותית גבוהה ממה שנדמה; הם עושים שימוש בכלים ספרותיים שונים, ובכללם בכלי האנלוגיה. מלבד זאת, הסיפורים הללו הם ביטוי נאמן להערצה שחש העם בישראל כלפי אלישע. באמצעות מתן תשומת לב לסוג הספרותי של סיפורי אלישע בכלל ושל סיפור נס כד השמן בפרט אנסה להגיע להבנה טובה יותר הן של הסיפור והן של דמותו הייחודית של אלישע, כפי שהיא מעוצבת במקרא.

מיקום הסיפור

לסיפור נס כד השמן מספר קשרים אסוציאטיביים לשוניים לסיפור הקודם לו, סיפור ארוך יחסית, העוסק במלחמת שלושת המלכים במואב (מל"ב ג'). בשני הסיפורים משמשים השורש יצ"ק (ג:יא; ד:ד,ה), והשורש נס"ע (ג:כז; ד:ד), אולם הקישור העיקרי שבין שני הסיפורים הוא תוכני. אופיו של הנס – מילוי הנחל או הכדים באופן פלאי – דומה. קישור תוכני זה מתחזק בשל השימוש שנעשה בשני הסיפורים בשורש מל"א בקשר למעשה הנס (ג:יז,כ; ד:ד,ו). למעשה, בשני הסיפורים אלישע ממלא מחסור קשה: בראשון הוא מציל את צבאות ישראל, יהודה ואדום ממוות בצמא, על-ידי כך שהנחל היבש מתמלא מים, ובשני הוא מציל את אלמנת אחד מבני-הנביאים ממצוקה כלכלית קשה, עד כדי שעבוד בניה, באמצעות מילוי הכלים הריקים בשמן.

מובהק מכך הוא הקישור שבין סיפור נס כד השמן לסיפור שלאחריו, שאף הוא חלק מהפטרת פרשתנו בשל האנלוגיה הברורה שלו לסיפור פקידת שרה – סיפור לידתו הניסית של בן השונמית והחייאתו (ד:ח-לז). בשני הסיפורים אלישע מושיע אישה המכנה עצמה בפניו "שפחתך" (ד:ב; ד:טז). בסיפור הראשון הוא מציל את בני האלמנה מעבדות, ובשני הוא מזכה את השונמית חשוכת הבנים בבן, וכעבור שנים הוא

* יעל שמש, פרופ' לתנ"ך ומרצה באוניברסיטת בר-אילן. 1 ראו, לדוגמה, Walter Brueggemann, 2 Kings, Atlanta 1982, p. 18

צעקת האלמנה הענייה ובעלת החוב ומושיע אותה ואת בניה היתומים.

3. שאילת כלים משכנים מזכירה את המסופר על צו ה' למשה ערב יציאת מצרים: "וְשָׁאַלְהָ אִשָּׁה מִשְׁכָּנָתָהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת וְשִׁמְתָם עַל בְּגֵדֵיהֶם וְעַל בְּנֵיהֶם וְנָצַלְתָם אֶת מִצְרַיִם" (ש"מ' ג:כב). הסיטואציה, כמובן, שונה. שכניה של האלמנה לא ניצלו אותה כפי שניצלו המצרים את בני ישראל, ולפיכך אף היא אינה מנצלת אותם אלא מסתייעת בהם. היא בוודאי השיבה להם את הכלים ששאלה מהם, לאחר שמכרה את השמן. עם זאת, בשני הסיפורים יש הוראה מאת ה' או מאת נביאו לשאול כלים מהשכנים ומסופר על הרווחה הכלכלית שבאה בעקבות ההישמעות לדבר ה' או לדבר איש הא-לוהים. בין הבטחת ה' והוראתו למשה (ש"מ' ג:כא-כב) ובין הוראת אלישע לאלמנה (מ"ב ד:ב-ד) יש מספר ניכר של מילים משותפות:

מ"ב ד:ב-ד	ש"מ' ג:כא-כב
[ב] מֵה יֵשׁ לָךְ בְּבֵיתְךָ	[כב] וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ
[ג] לְכִי	[כא] לֹא תִלְכוּ רִיקָם
שְׁאַלִי לָךְ [...] מֵאֵת כָּל שְׁכֵנֶיךָ	[כב] וְשָׁאַלְהָ אִשָּׁה מִשְׁכָּנָתָהּ
כָּלִים מִן הַחוּץ [...] פְּלִים רִיקִים	כְּלֵי כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב
פְּלִים רִיקִים	[כא] לֹא תִלְכוּ רִיקָם
[ד] וּבָעַד בְּנֵיךָ	[כב] וְשִׁמְתָם עַל בְּגֵדֵיהֶם

כשם שה' הושיע את בני ישראל מעבדות מצרים, כך הושיע אלישע את שני בניה של האלמנה מעבדות לנושה.

קשה להאמין שהקרבה העלילתית והמילולית הזו מקרית. נראה שיש כאן כוונת מכוון להשוות בין סיפור הושעת בני ישראל מעבדות מצרים ביד ה' ובין סיפור הושעת בני האלמנה מעבדות לנושה, ביד אלישע; השוואה שמאדירה, כמובן, את דמותו של אלישע. באשר למשמעות התאולוגית של האדרת דמותו של אלישע, דומה כי ניתן להסתייע בדברי ר' משה במהר"ר ישראל, בהסכמה שנתן לספר "שבחי הבעש"ט", על כך שמצאו "דבר הנצרך מאד, בכדי שידעו ויבינו הכל אשר לא עזבנו ד', בכל דור ודור הקים לנו רועים נאמנים"⁵.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

5 שבחי הבעש"ט, מהדורת ש"א הורודצקי, תל אביב תשל"ה, עמ' טו-טז.

את דמותו הנתפסת כקדושה² אומנם, כמעט שלא מצאנו עוד 'סיפורי קדושים' במקרא, אולם ספרות מסוג זו מוכרת לנו הן מדתות ומתרבויות אחרות, והן מתולדות ספרות ישראל. סוג ספרותי זה משמש באורח ספוראדי במשנה ובגמרא בעיצוב דמויותיהם של מחוללי ניסים כחוני המעגל ור' חנינא בן דוסא, ובאורח מאסיבי בספרות השבחים החסידית, בספרות הקדושים עצמחה בקרב יהודי מרוקו, וכן בספרות הקדושים הענפה הממשיכה להתהוות בימינו, בעיקר סביב דמותו של הרבי מלובביץ', ושזכתה לתנופה ניכרת לאחר פטירתו. למרות המרחק שבזמן ובמקום בין סיפורי אלישע ובין סיפורי הקדושים המצויים בספרות הקדושים המאוחרת, ניכר הדמיון שביניהם, הנובע מכך שיסוד כולם ביחס של הערצה ויראת רוממות כלפי האיש הקדוש.

אף שניתן להבחין בסיפורי אלישע בין סיפורי שבח קצרים, שעליהם נמנה סיפורנו³ ובין סיפורי שבח ארוכים ומפותחים יותר, שבהם המסר עשוי להיות מורכב יותר ועיצוב הדמויות מלא יותר (מ"ב ד:ח-לז; ה; ו:ח-כג; ו:כד-ז:כ), מטרת הסיפורים, לדעתי, זהה: האדרת שמו של אלישע, איש הא-לוהים הקדוש (ראו מ"ב ד:ט), בעל הכוחות העל-טבעיים.

מ"ב ד:א-ז כחלק מסיפורי קדושים

ההערצה כלפי אלישע בסיפור נס השמן עולה מתיאור שני ניסים מופלאים שהם נס והיפוכו שהוא חולל: זרימתו הפלאית של השמן מכד קטן לכדים רבים ששאלה האלמנה משכניה במצוותו, והפסקת הזרימה ברגע שבו תמו הכדים. לולא הנס השני, הייתה הברכה שבזרימת השמן הופכת לקללה, מוטיב ספרותי מוכר המשמש גם בבלדה "שוליית הקוסם" שנכתבה בידי יוהאן וולפגנג פון גתה.

יתרה מכך: בסיפור נבנית לטענתי אנלוגיה מדמה בין אלישע ובין ה':

1. הסיפור פותח בכך שהאלמנה צועקת לאלישע. כמעט תמיד מופנית הצעקה במקרא לה' או למלך.⁴ בני ישראל זעקו בשל קשיי העבדות במצרים וזעקתם הגיעה אל ה' (ש"מ' ב:כג-כד) שאף הודיע למשה: "וְאֵת צַעֲקַתְּם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נִגְשֵׁי" (ש"מ' ג:ז; וראו גם פס' ט), וכאן אישה אלמנה צועקת לאלישע על מנת שיציל את בניה מעבדות.

2. במקומות שונים במקרא מתואר ה' כמושיע אלמנה ויתומים ("אָבִי יְתוּמִים וְדִין אֲלֻמְנוֹת" – תה' סח:ו; וראו גם תה' קמו:ט), ודואג לסיפוק צרכיהם (דב' כו:יב-יג ועוד). הוא שומע את צעקתם (ש"מ' כב:כא-כב), כפי שהוא שומע את צעקתו של העני בעל החוב שהנושה נוגש בו (ש"מ' כב:כו). בסיפור שלפנינו חברו שני האלמנטים הללו של אומללות: מדובר באלמנה וביתומים, שהם גם בעלי חוב שאין באפשרותם לפרוע אותו. איש הא-לוהים, אלישע, בדומה לה', שומע את

2 על סיפורי אלישע כסיפורי קדושים ראו: אלכסנדר רופא, **סיפורי הנביאים: הסיפורת הנבואית במקרא** –

תולדותיה וסוגיה, מהדורה שלישית, ירושלים תשע"ד, עמ' 3-21, 28-60 (מהדורה ראשונה: תשמ"ג); Yael Shemesh, "The Elisha Stories as Saint's Legends", *Journal of Hebrew Scriptures* 8 (2008) קישור:

<https://jhsonline.org/index.php/jhs/article/view/6203/5237>

3 סיפורי שבח קצרים נוספים: ריפוי מעיין יריחו (מ"ב ב:יט-כב); "עֲלֶה קָרַח" (ש"מ כג:כה); ריפוי הנזיד (מ"ב ד:לח-מא); ריבוי המזון (ש"מ מב:מד); הצפת הגרזן (מ"ב ו:א-ז); "הַגְּדֹלוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים" (מ"ב ח:א-ו).

4 צעקה לה' – ש"מ' ח:ח; יד:טו; במ' יב:יג; שופ' יב:י; תה' עז:ב ועוד. צעקה למלך נוכרי – בר' מא:נה; צעקה למלך ישראלי – מ"א' כ:לט; מ"ב' ו:כו; ח:ג, ה.